

О. Перехрест (Черкаси)

ТВАРИННИЦЬКА ГАЛУЗЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ 1943–1945 рр.: ПРОБЛЕМИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ВІДРОДЖЕННЯ

Дослідження даного питання є важливим завданням у справі об'єктивного відтворення історії українського села. У публікації автор, спираючись на попередній доробок радянських та вітчизняних істориків¹, критично переосмислюючи раніше оприлюднені джерельні дані та залучаючи нові документальні матеріали, робить спробу подолати застарілі стереотипи у висвітленні названого питання й розглянути комплекс факторів, які зумовили не лише позитивні результати, а й негативно вплинули на процес відродження галузі в означений період.

Незважаючи на значні проблеми, які негативно позначалися на функціонуванні галузі, Україна на передодні війни мала досить розвинуте тваринництво. На 1 січня 1941 р. чисельність поголів'я робочої та продуктивної худоби в республіці досягла таких показників:

Таблиця № 1

Поголів'я худоби в Україні станом на 1 січня 1941 р.² (тис. голів)

Категорія господарства	Велика рогата худоба	У т.ч. корови	Свині	Вівці та кози	Коні
Всі категорії господарств	10502,8	5695,0	8973,8	6239,8	4531,5
у т.ч.: східні області	7741,4	3901,0	7335,7	4748,8	3256,9
західні області	2761,4	1794,0	1638,1	1491,0	1274,6
Колгоспи, радгоспи та інші державні й кооперативні господарства	3906,8	975,2	8973,8	6239,8	4531,5
у т.ч.: східні області	3828,1	945,1	3636,9	3510,9	3229,3
західні області	78,7	30,1	31,1	94,2	68,7
З них: колгоспи	3334,5	766,2	2845,3	3122,7	2879,0
у т.ч.: східні області	3312,3	755,1	2834,1	3099,2	2851,6
західні області	22,2	11,1	11,2	23,5	27,4
Колгоспники	3366,7	2463,0	3003,6	962,1	1,4
у т.ч.: східні області	3324,2	2432,0	2967,1	950,1	0,8
західні області	42,5	31,0	36,5	12,1	0,6
Робітники і службовці в сільській місцевості	390,0	297,0	282,0	110,0	—
Робітники і службовці в міських поселеннях	282,0	228,0	488,0	220,0	—
Одноосібники	2477,1	1731,8	1489,1	1324,0	989,3

Питома вага України за кількістю худоби по СРСР становила: велика рогата худоба – 19,7%, у т.ч. корови – 20,9%, свині – 33,1%, вівці і кози – 7,8% у т.ч. вівці – 8,3%, коні – 22%³.

Були всі підстави сподіватися на подальше щорічне зростання поголів'я худоби як у громадському, так і приватному секторах. Так, зокрема, якщо кількісний приріст худоби в колгоспах залишився б на рівні останніх передвоєнних років, то за період з 1941 р. до 1 січня 1944 р. поголів'я колгоспної худоби могло б досягти таких розмірів: великої рогатої худоби – 5929,0 тис., свиней – 4223,0 тис., овець – 6480,0 тис., коней – 3362,0 тис. голів⁴.

Обсяги виробництва тваринницької продукції в Україні в 1940 р. характеризувалися такими показниками:

Таблиця № 2

**Виробництво тваринницької продукції в Україні
по категоріям господарств на кінець 1940 р.⁵**

Вид продукції	Всі категорії господарств	Колгоспи, радгоспи та інші державні господарства	У тому числі:		Особисті господарства населення
			Колгоспи	Радгоспи	
М'ясо і сало всіх видів (в забійній вазі) тис. т	1127	298	195	53	828
Свинина (в забійній вазі) тис. т	568	158	101	33	410
Молоко – тис. т	7114	1306	834	354	5808
Яйця – млн. шт.	3273	225	175	29	3048
Вовни – тис. т	13,5	9,4	7,6	1,6	4,1

Водночас досягнуті на початок 1940-х років валові показники тваринницької галузі сільського господарства України не варто переоцінювати. Про її дійсну ефективність свідчить те, що у виробництві основних видів тваринницької продукції на початок 1940-х років у порівнянні з 1913 р. суттєвих зрушень не відбулося. У 1940 р. на душу населення в Україні було вироблено м'яса (у забійній вазі) 27 кг, тоді як у 1913 р. 32 кг, молока відповідно – 171 кг і 133 кг, яєць – 79 шт. і 85 шт.⁶. Як і раніше більшість продукції вироблялася в особистих господарствах населення.

Війна перервала розвиток галузі. На момент визволення території республіки від окупантів і початку відбудовних робіт тваринництво знаходилося в жалюгідному стані. Особливо постраждало громадське тваринництво. Була знищена його матеріально-технічна база. Великі тваринницькі приміщення були зруйновані та спалені. Складні механізми, доїльні апарати, техніка для прибирання тваринницьких приміщень та обробітку кормів, яких і до війни було обмаль,

знищені. Та найбільшої шкоди, якої зазнав громадський сектор тваринництва, була втрата ним поголів'я продуктивної худоби. Про кількісні втрати поголів'я худоби вражаюче свідчить наступне. Коли відразу після визволення території України заново утворювали колгоспні та радгоспні ферми й комплектували їхнє поголів'я, то за рахунок зібраної в селян на добровільній, а, нерідко, й примусовій основі, а також одержаної від військових частин трофейної худоби, вдалося зібрати лише 210,6 тис. голів великої рогатої худоби, 55,3 тис. свиней, 107,9 тис. овець, 683,1 тис. коней (головним чином вибрактованих військовими частинами). Це становило відповідно 6,3%, 1,9%, 3,4% і 23,8% від довоєнного поголів'я колгоспів і радгоспів⁷. Наведені показники свідчать, що найбільших втрат у громадському тваринництві було завдано живому тяглу – конярству, а також свинарству та вівчарству. Навіть на середину 1944 р. суттєвого збільшення поголів'я у громадському тваринництві східних областей не відбулося: кількість великої рогатої худоби досягла лише 61,1%, свиней – 16,1%, овець – 28,6% у порівнянні з довоєнною кількістю⁸.

Великі збитки були завдані також тваринництву особистого користування колгоспників, робітників і службовців. За даними на 1 липня 1944 р. в особистому користуванні колгоспників залишилася наступна кількість худоби (в процентах до довоєнної кількості): корів – 83,2%, свиней – 25,8%, овець і кіз – 94%⁹.

У процесі відновлення тваринницької галузі головна увага зосереджувалася на відновленні громадського тваринництва. Основним джерелом збільшення громадського поголів'я худоби було поповнення його за рахунок приплоду та контракції молодняку в сільських мешканців. Виходячи з того, що особиста худоба селян найменше постраждала в період окупації, РНК СРСР і ЦК ВКП (б) постановами від 13 квітня 1943 р. та 21 серпня 1943 р. визначили планові завдання та порядок проведення контракції та закупівлі молодняку в селянських господарствах визволених районів. Контракцією в обов'язковому порядку були охоплені практично всі селянські господарства, котрі мали корів, свиноматок, вівце-козоматок та конематок. Колгоспники, які здавали по контракції одне теля або двоє ягнят, звільнялися в 1943 р. від м'ясопоставок. За худобу, здану по контракції, її власники одержували певну компенсацію хлібом на тих же умовах, що й у тилових районах СРСР¹⁰.

У ситуації, коли компенсація, передбачена умовами контракції, неповністю покривала вартість худоби, відношення до неї серед селян не було однозначним. Частина їх, намагаючись як можна більше зробити для прискорення перемоги й відбудови, свідомо віддавала молодняк своєї худоби для поповнення громадського стада, інші, проявляючи законотрухляність, робили це вимушено, а були й такі, що опиралися цьому, відверто або приховано намагалися втримати молодняк у своїх господарствах, хоча врешті-решт для більшості з них такі дії виявлялися марними.

Лише упродовж 1943–1944 рр. в областях України в селян було законтраковано 1287 тис. голів молодняку великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз¹¹, а на кінець 1945 р. кількість законтракованого молодняку перевищила 2 млн голів¹². За 1944 і 1945 рр. у колгоспників було знято з контракції й продано на

колгоспні тваринницькі ферми: телят – 1628,4 тис. голів, поросят – 91,5 тис. голів, ягнят – 199,2 тис. голів¹³.

Згідно рішення центральних органів влади в Україну з РРФСР та інших республік було реєвакуйовано біля 100 тис. голів збережених там великої рогатої худоби, овець, кіз і коней. Крім того, колгоспи України за рахунок виділених державою на відбудову тваринницьких ферм і закупівлю худоби 388, 9 млн крб. та наданих кредитів закупили на пільгових умовах у східних регіонах країни тільки в 1943 р. 210 тис. голів великої рогатої худоби, 9,5 тис. волів, 510 тис. овець, 101 тис. свиней, 20,3 тис. коней¹⁴.

У порядку допомоги від республік й областей СРСР в Україну у завершальний період війни було завезено 300,7 тис. коней, 282,4 тис. голів великої рогатої худоби, 500,7 тис. овець та кіз, 17,8 тис. свиней¹⁵.

Значний вклад у відродження в республіці тваринництва внесла Червона армія. За розпорядженням Військових рад фронтів худоба, пограбована ворогом і відбита радянськими військами, передавалася колгоспам і радгоспам. Значна частина її шляхом вибраківки та обміну на порідну виділялася сільгоспартілям також з фронтів фондів. Так, наприкінці 1943 р. частини 1-го Українського фронту передали колгоспам 1140 голів великої рогатої худоби та 5300 овець, частини 3-го Українського фронту за рік визвольних боїв на території України – 3200 коней та лошат, 1260 овець, 188 голів великої рогатої худоби, частини 2-го Українського фронту – біля 5500 коней та лошат, 700 овець, 180 голів великої рогатої худоби. Навесні 1944 р. лише 38-а армія передала колгоспам і радгоспам Вінницької області 3860 коней. Військові частини передавали трофейну худобу й селянам. Так, весною 1944 р. селяни-одноосібники Тернопільщини одержали від 3-ї танкової армії 1377 коней. У першому півріччі цього ж року в зоні розташування 2-го Українського фронту селянам передано 3405 коней, а 3-го Українського фронту – 1000 коней. Значно збільшилася кількість переданої військами худоби наприкінці війни – лише з 1-го Українського фронту для колгоспів України надійшло 100 тис. голів великої рогатої худоби та 20 тис. овець¹⁶.

У результаті проведеної відновлюваної роботи вже за період з початку визволення України від загарбників і на кінець 1944 р. у тваринницькій галузі республіки відбулися позитивні зміни. Насамперед вони проявилися в збільшенні поголів'я худоби в усіх категоріях господарств. У громадському секторі державний план розвитку поголів'я великої рогатої худоби в 1944 р. було виконано на 115,2%, у тому числі корів – на 133,7%; план розвитку поголів'я свиней виконано на 100%, у тому числі свиноматок – на 111,1%¹⁷. Звичайно у східних областях, які були визволені раніше й де відбудовні роботи здійснювалися більш триваліший час, поголів'я худоби було набагато більшим, ніж в інших регіонах України. Загалом же в Україні на кінець 1944 р. поголів'я великої рогатої худоби становило 64,9%, свиней – 19,9%, овець і кіз – 42,5%, коней – 38,6% від наявного поголів'я на 1 січня 1941 р. Більш повна інформація про поголів'я худоби в Україні на зазначений період міститься в таблиці № 3¹⁸.

Таблиця № 3

**Поголів'я худоби в УРСР станом на кінець 1944 р.
у порівнянні з 1 січня 1941 р.**

Вид худоби	Всі категорії господарств		Колгоспи			Державні та інші кооперативні господарства			Колгоспники		
	1941р. тис. голів	1944 р.тис. голів	1941 р. тис. голів	1944 р.		1941р. тис. голів.	1944 р.		1941 р. тис. голів	1944 р.	
				тис. голів	у % до 1941р.		тис. голів	у % до 1941р.		тис. голів	у % до 1941р.
ВРХ	10502,8	6815,43	3334,5	1613,0	48,4	572,3	143,2	25,0	3366,7	2976,8	88,4
Свині	8973,8	1784,3	2845,3	319,9	11,2	882,7	102,8	11,6	3003,6	933,5	31,1
Вівці та кози	6239,8	2653,8	3122,7	564,2	18,1	482,4	80,2	16,6	962,2	849,0	88,2
Коні	4531,5	1747,0	2879,0	833,1	28,9	419,0	158,2	37,8	1,4	2,7	192,9

На цей час у колгоспах було відновлено й заново організовано 61 925 тваринницьких ферм (72,0% до довоєнної кількості), у тому числі ферм великої рогатої худоби – 26 292, або 96,0%, свиноферм – 17 378, або 63,9%, вівцеферм – 18 064, або 67,4%, конеферм – 191, або 4,1% до довоєнної кількості¹⁹.

Процес відновлення поголів'я худоби в 1943–1944 рр. стримувався через нестачу маточного поголів'я. Наприкінці 1944 р. у республіці в усіх категоріях господарств маточне поголів'я худоби складало: по коровам 67,2%, свиноматкам старше 9 місяців – 21,3%, вівцематкам і яркам старше одного року – 37,2%, козоматкам – 134,0%, кобилам старше трьох років – 45,2% до маточного поголів'я на початок 1941 р.²⁰. Особливо невтішною була ситуація з маточним поголів'ям у громадському тваринництві колгоспів. Про його незначну кількість на колгоспних фермах свідчать показники таблиці № 4²¹.

Таблиця № 4

**Групування колгоспів за наявністю корів, свиноматок
та вівце-козоматок на кінець 1944 р.**

Всього колгоспів	Кількість колгоспів, які мали:										
	кількість голів корів										
	0	1	2	3	4	5	6-7	8-9	11-14	15-24	25 і більше
26 362	9367	3189	2892	2120	1709	1399	1949	1704	1088	746	190
100%	35,5%	12,1%	11,0%	8,0%	6,5%	5,3%	7,4%	6,5%	4,1%	2,8%	0,8%
	кількість голів свиноматок										
26 362	13 974	2364	1915	1614	1321	1158	1471	1391	658	383	113
100%	53,0%	9,0%	7,2%	6,1%	5,0%	4,4%	5,6%	5,3%	2,5%	1,5%	0,4%
	кількість голів вівце-козоматок										
	0	1-3	4-6	7-12	13-21	22-30	31-50	51-75	76-100	100 і більше	
26 362	9219	1513	1567	3594	4430	2432	2199	851	313	244	
100%	35,0%	5,8%	5,9%	13,7%	16,8%	9,2%	8,3 5	3,2 5	1,2%	0,9%	

Важливим черговим етапом у справі відновлення тваринницької галузі був 1945 рік. Темпи зростання поголів'я худоби у 1945 р. по всіх категоріях господарств були набагато вищі, ніж до війни. Так, у східних областях по великій рогатій худобі вони становили 18,8%, свиням – 56,9%, вівцям і козам – 20,5% й у середньому по всіх видах худоби – 24,6%, тоді як у 1934–1940 рр. ці показники становили відповідно 8,6%, 12,1%, 17,9% і 10,5%. Темпи приросту продуктивної худоби найвищими були в радгоспах: великої рогатої худоби – 69%, свиней – 117%, овець і кіз – 80%; у колгоспах вони становили відповідно 35%, 100% і 59%²².

Протягом 1945 р. колгоспи збільшили поголів'я великої рогатої худоби на одну третину (на 571 тис. голів), свиней – вдвоє, овець і кіз – більш ніж у півтора рази. Загалом за період від початку відбудови до кінця 1945 р. громадське тваринництво в колгоспах було відновлено в таких розмірах:²³

Таблиця № 5

Поголів'я худоби в колгоспах УРСР на кінець 1945 р.

Назва худоби	Тис. голів	1945 р. у процентах до 1 січня 1941 р.
Велика рогата худоба	2174,3	65,2
у т.ч.: корови	164,7	21,5
робочі воли	255,0	46,3
Свині	637,1	22,4
Вівці і кози	891	28,5
Коні	907,5	31,5

Відзначаючи беззаперечні успіхи в справі відновлення поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах на кінець 1945 р., водночас звернемо увагу на ще надзвичайно низьку питому вагу в ньому корів – лише біля 7,6% (у 1941 р. вона становила 23%). Незначною була також і питома вага робочих волів – 11,7% (у 1941 р. – 16,5%). Таким чином, з урахуванням поголів'я бугаїв-плідників, питома вага яких у загальній кількості поголів'я становила близько 2,1% (47 тис. голів), у череді великої рогатої худоби колгоспів доросла продуктивна худоба на кінець 1945 р. складала лише 21,4%, а молодняк – 78,6%. У свою чергу в стаді молодняку близько двох третин були нетелі, телиці та бички віком від одного до двох років, що створювало хороші перспективи для подальшого зміцнення стада продуктивної худоби вже в найближчий період. Також зауважимо, що наприкінці 1945 р. найвідсталішою галуззю колгоспного тваринництва залишалося свинарство.

Наприкінці 1945 р. в Україні вже функціонувало 76 319 тваринницьких ферм усіх видів худоби²⁴. Кількість відновлених й заново організованих колгоспних ферм досягла 69 157, у тому числі ферм великої рогатої худоби – 26 344, або 99,8%, свиноферм – 21 515, або 81,2%, вівчарських ферм – 21 298, або 80,7% до числа колгоспів. Крім того, було організовано 23 940 птахівничих ферм.

По темпам відновлення колгоспних тваринницьких ферм перше місце посідали лівобережні області, які раніше були звільнені від окупантів. Особливо успішно провели цю роботу в колгоспах Дніпропетровської та Ворошиловградської областей, де в усіх колгоспах були організовані по три ферми продуктивної худоби, Харківської, – де в середньому на кожний колгосп було 2,9 ферм, Сталінської й Запорізької – по 2,8, Київської – 2,7²⁵.

Одночасно, незважаючи на значні вилучення за договорами контрактації молочної худоби, зростало й поголів'я худоби в особистому користуванні селян. Про кількість худоби в господарствах колгоспників та одноосібників станом на кінець 1944 р. свідчать показники таблиці № 6²⁶.

Таблиця № 6

Поголів'я худоби в господарствах колгоспників та одноосібників на кінець 1944 р. у порівнянні з 1 січня 1941 р.

Господарства	Велика рогата худоба		Свині		Вівці		Кози		Коні	
	Всього	у % до 1941 р.	Всього	у % до 1941 р.	Всього	у % до 1941 р.	Всього	у % до 1941 р.	Всього	у % до 1941 р.
Колгоспників у т.ч.:	2976,8	88,4	933,7	31,1	505,6	65,4	343,4	181,6	2,7	192,9
схід. обл.	2975,8	89,5	933,5	31,5	505,0	66,2	343,3	183,0	2,3	287,5
захід. обл.*	1,0	2,4	0,2	0,5	0,6	5,7	0,1	6,7	0,4	66,7
Одноосібників у т.ч.:	1481,3	59,8	299,3	20,1	741,5	59,9	55,7	64,6	705,4	71,3
схід. обл.	13,1	167,9	5,9	47,2	2,2	115,8	8,3	91,2	1,6	28,1
захід. обл.	1468,2	59,5	293,4	19,9	739,3	59,9	47,4	61,5	703,8	71,5

Як видно з наведених даних у 1944 р. в особистому користуванні селян худоби було набагато менше, ніж до війни, за винятком поголів'я кіз, за рахунок розведення яких селяни намагалися задовільнити свої потреби в молочній продукції. Найгірша ситуація в селянських господарствах була з поголів'ям свиней. Водночас зазначимо, що в Сумській, Полтавській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Кіровоградській та Херсонській областях у господарствах колгоспників зовсім були відсутні коні. А в господарствах одноосібників коні були відсутні в Сталінській, Ворошиловградській, Запорізькій, Кіровоградській і Миколаївській областях.

* У господарствах колгоспників показники 1944 р. по великій рогатій худобі подані лише по Ізмаїльській, Тернопільській і Чернівецькій областям; показники по свиням, вівцям, козам і коням – лише по Ізмаїльській і Тернопільській областям; показники по козам – лише по Тернопільській області.

У 1945 р. поголів'я худоби в особистому користуванні селян зростало набагато швидшими темпами в порівнянні не лише з 1944 р., що безумовно було пов'язано з закінченням бойових дій на території республіки, збільшенням маточного поголів'я в селянських господарствах та дещо меншими контрактаційними завданнями, а й у порівнянні з довоєнними роками. Насамперед, це стосувалося поголів'я великої рогатої худоби у колгоспників. Так, за 1945 рік воно дало приріст 213 тис. голів проти середньорічного приросту за 1934–1940 рр. у кількості 137 тис. голів. Та все ж головним було те, що збільшилося поголів'я продуктивної худоби: у господарствах колгоспників – корів на 9%, свиней – на 38%, овець і кіз – на 2%; у господарствах одноосібників – відповідно на 0,4%, 28% і 1%²⁷. Однак до повного вирішення проблеми безкорівності й безхудобності серед колгоспників було ще далеко, оскільки на кінець 1945 р. 43% з них не мали корів, а 20% зовсім не мали ніякої продуктивної худоби²⁸. Головними причинами, які стримували розведення худоби в селянських господарствах, були відсутність достатньої кількості молодняку через запровадження системи контрактації, коштів для його придбання та сплати податків з поголів'я.

У числі завдань, які вирішувалися в процесі відродження тваринництва, поряд з відновленням кількості поголів'я худоби, одним з найважливіших було завдання досягнення її високої продуктивності. Це, у свою чергу, вимагало здійснення комплексу заходів щодо відновлення поголів'я порідної худоби, якому під час війни було завдано величезної шкоди. У ряді районів республіки племінна худоба була повністю знищена²⁹. Навіть у 1945 р., незважаючи на вже проведену за час після визволення території республіки значну селекційну роботу, питома вага чистопорідної худоби та метисів у радгоспах, колгоспах і в господарствах колгоспників становила серед великої рогатої худоби лише: 29%, свиней – 28%, овець і кіз – 32% (за даними останнього довоєнного перепису худоби восени 1939 р. ці показники відповідно становили 40%, 32% і 66%, а напередодні війни питома вага порідної худоби була ще більшою)³⁰. Була знищена повністю й уся документація на племінних тварин³¹.

Упродовж 1944–1945 рр. відновили роботу 20 державних племінних розплідників (з 22 довоєнних), у т.ч.: великої рогатої худоби – 12, з кількістю поголів'я в районах їхньої діяльності – 87,1 тис. голів, свинарських – 4, з поголів'ям 24,5 тис. голів, вівчарських – 4, з поголів'ям 39,5 тис.³² Крім того, поза межами діяльності держплемрозплідників були відновлені племінні колгоспні ферми у такій кількості: великої рогатої худоби – 242 ферми, з поголів'ям 17 163 голови, свинарських – 152 ферми, з поголів'ям 6892 голови, вівчарських – 69 ферм, з поголів'ям 7719 голів, конярських – 224, з поголів'ям 3942 голови. Також була відновлена майже повністю довоєнна мережа парувальних пунктів³³. У 1944–1945 рр. держплемрозплідники виростили й реалізували колгоспам УРСР 10 239 племінних бугаїв, 2812 племінних кнурів, 730 племінних баранів³⁴. Однак, навіть наприкінці 1945 р. ще відчувалася гостра нестача порідних плідників по кожному виду продуктивної худоби. Із наявних на

колгоспних фермах 47 тис. бугаїв порідних було 31,6 тис. (67,3 %), із 19,8 тис. кнурів – порідних було 15,2 тис. (76,7 %), із 32,7 баранів – порідних було 19,2 тис. (58,4 %)³⁵.

Підвищення продуктивності худоби значною мірою залежало від правильної організації праці на тваринницьких фермах. Однак у більшості господарств вона була незадовільною. У доповіді наркома землеробства УРСР на всеукраїнській нараді з питань тваринництва 24 грудня 1945 р. констатувалося, що в багатьох господарствах ще не були створені постійні тваринницькі бригади, допускалася часта зміна як завідувачів фермами, так і колгоспників у тваринницьких бригадах. Худоба не розподілялася для догляду за кращими колгоспниками, не здійснювався належний облік праці й продукції, одержаної від закріплених груп худоби. Все це призводило до порушень при виконанні робіт по годівлі та догляду за худобою й значних втрат поголів'я та тваринницької продукції, не стимулювало колгоспників до більш продуктивної роботи³⁶. У більшості колгоспів і радгоспів не застосовувалася додаткова оплата праці тваринників. Так, у 1944 р. її одержали лише 2721, а в 1945 р. – 9584 колгоспні тваринники³⁷. Надзвичайно негативно на продуктивності корів позначалося використання значної частини їх поголів'я на польових роботах у якості тягла.

Великою була яловість маточного поголів'я. У 1945 р. на кожні 100 корів і нетелів, наявних на початок року, було одержано в середньому по УРСР 85 телят. Тимчасом, у багатьох областях цей показник був набагато меншим. Наприклад, у Чернігівській та Одеській областях приблизно четверта частина корів не давала приплоду й недоїлась³⁸.

Внаслідок вказаних недоліків продуктивність худоби була дуже низькою. Так, у 1944 р. удій від фуражної корови в колгоспах у середньому по республіці становив 1006 л³⁹, а в 1945 р. – 1043 л.⁴⁰. При цьому мав місце великий розрив у розмірах надоїв по областях. Так, якщо у Дніпропетровській, Сталінській, Полтавській, Херсонській, Запорізькій областях удій на фуражну корову за 10 місяців у 1945 р. становив 1100–1250 л, то у Вінницькій – 402 л, Кам'янець-Подільській – 618 л, Миколаївській – 673 л, Одеській – 681 л, тобто у 2–3 рази менше⁴¹. У той же час у 1944–1945 рр. надої на одну середньорічну фуражну корову в колгоспах УРСР були найвищими в СРСР. Зокрема в колгоспах РРСФР (другий за цими показниками після УРСР серед союзних республік) вони становили: у 1944 р. – 877 л, у 1945 р. – 976 л, а в колгоспах СРСР – відповідно 771 л і 835 л.⁴²

Низькі надої молока на колгоспних фермах стали однією з причин того, що річний план молокопоставок станом на 1 грудня 1945 р. колгоспами республіки було виконано лише на 48,9%. Загалом у 1945 р. українські колгоспи і радгоспи здали державі 259 тис. л молока⁴³.

Погано проводилася робота по відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. Значна кількість худоби здавалася на державні заготівельні пункти та забивалася в колгоспах не вгодованою, з низькою забійною вагою. Так, у 1945 р. колгоспи України здали в рахунок м'ясопоставок 39% дорослої худоби і 63%

молодняку великої рогатої худоби нижче середньої вгодованості⁴⁴. Здаючи державі та забиваючи для власних потреб не відгодовану худобу на м'ясо колгоспи допускали великі втрати поголів'я. У результаті завдавалася серйозна шкода як державі, так і колгоспам, бо держава одержувала м'ясо низької якості, а колгоспи змушені були здавати значно більшу кількість худоби, ніж це потрібно було б при кращій відгодівлі.

У результаті адміністративного тиску з боку керівних владних структур колгоспами республіки станом на 1.12.1945 р. річний план м'ясопоставок було виконано загалом на 101,3%, проте в окремих областях він не був виконаний. Так, колгоспи Вінницької області виконали план здачі м'яса державі лише на 60,4%, Кам'янець-Подільській області на 57,3%⁴⁵. Українські тваринники в 1945 р. здали державі м'яса загальним обсягом 146 тис. т⁴⁶.

Таким чином, відродження у ході війни та першого повоєнного півріччя тваринництва мало велике значення для збільшення продовольчих та сировинних ресурсів республіки, забезпечення інших галузей сільського господарства тяглом. Активна участь селянства України у відродженні тваринницької галузі забезпечила прискорення темпів ліквідації наслідків нацистської окупації, створила необхідні передумови для більш швидкої відбудови усєї економіки в післявоєнні роки.

¹ Див.: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: У 3-х Т. – К., 1975. – Т. 2. – 512 с.; Т. 3. – 416 с.; История Украинской ССР. В 10 т. – К., 1984. – Т. 8. – 636 с.; Історія народного господарства Української РСР. У 3-х Т., 4 кн. – К., 1985. – Т. 3. – 464 с.; Історія українського селянства. Нариси в 2 Т. – К. – Т. 2. – 655 с.; *Каневський О.П.* Відбудова і розвиток сільського господарства УРСР. – К.; Х., 1947. – 286 с.; *Буцько М.О., Данилюк М.З.* Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни // Історія селянства Української РСР: в 2-х т. – К., 1967. – Т. 2. – С. 129–330; *Буцько М.О., Лавринович М.І.* Відродження колгоспного села. (Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни). – К., 1968. – 168 с.; *Арутюнян Ю.В.* Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны. Изд-2-е, доп. – М. – 1970. – 466 с.; *Лисенко О.Є., Перехрест О.Г.* Українське село в роки Другої світової війни. // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – К., 2006. – С. 267–330 та ін.

² Складено та вираховано автором за: Центральний державний архів громадських об'єднань України (*далі* – ЦДАГО України). – Ф. 1., оп. 23, спр. 3987, арк. 51 зв., 130 зв., 131, 134, 134 зв., 135, 135 зв.; Численность скота в СССР. Статический сборник. – М., 1957. – С. 175, 179, 182, 186, 189, 193, 197, 200, 210, 214, 217, 221, 224, 228, 231, 235.

³ Численность скота в СССР. – С. 245–250; Показники наведені в сучасних межах України.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади України (*далі* – ЦДАВО України). – Ф. Р – 27, оп. 17. спр. 8866., арк. 1 – 3.

⁵ Народне господарство Української РСР у 1973 році. Статистичний щорічник. – К., 1974. – С. 264. Показники наведені в сучасних межах України.

⁶ Народне господарство Української РСР у 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К., 1972. – С. 67. Показники наведені в сучасних межах України.

⁷ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8882, арк. 7; Спр. 8886, арк. 6.

⁸ Там само. – Спр. 8882, арк. 8.

⁹ Там само. – Спр. 8866, арк. 6–7.

¹⁰ Директиви КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. – Т. II. – М., 1957. – С. 762, 771; Арутюнян Ю.В. Назв. праця. – С. 266.

¹¹ История Украинской ССР. – Т. 8. – С. 484.

¹² Арутюнян Ю.В. Вказ. праця. – С. 266.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8880, арк. 15.

¹⁴ История Украинской ССР. – Т. 8. – С. 484.; Історія селянства Української РСР. – Т. 2. – С. 310.

¹⁵ Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – К., – Т. 2. – С. 325.

¹⁶ Ткачова Л.І. Радянська армія українському народові. – К., 1971. – С. 112.

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 58, арк. 265.

¹⁸ Складено та вираховано автором за: ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 23, спр. 3987. арк. 51 зв.

¹⁹ Там само. – Арк. 52, 133 зв.

²⁰ Там само. – Арк. 132.

²¹ Складено за: ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 23, спр. 3987, арк. 138 зв., 139, 139 зв.

²² Канєвський О.П. Назв. праця. – С. 63–64.

²³ Там само. – С. 62–63.

²⁴ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8882, арк. 47.

²⁵ Там само. – Арк. 11.

²⁶ Складено за: ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 23, спр. 3987, арк. 51 зв., 140, 140 зв., 141, 141 зв.

²⁷ Канєвський О.П. Назв. праця. – С. 63–64.

²⁸ Там само. – С. 188.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 1, спр. 8882, арк. 21.

³⁰ Канєвський О.П. Назв. праця. – С. 173 – 174.

³¹ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8882, арк. 8, 21; Спр. 8886, арк. 8–9.

³² Там само. – Спр. 8882, арк. 22.

³³ Там само. – Спр. 8881, арк. 30.

³⁴ Там само. – Арк. 31.

³⁵ Там само. – Спр. 8882. арк. 24.

- ³⁶ Там само. – Спр. 8880, арк. 1–2; Спр. 8882, арк. 52–53.
- ³⁷ Там само. – Спр. 8880, арк. 4; Спр. 8882, арк. 54.
- ³⁸ *Канєвський О.П.* Вказ. праця. – С. 186–187.
- ³⁹ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8880, арк. 24.
- ⁴⁰ *Арутюнян Ю.В.* Назв. праця. – С. 436.
- ⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8880, арк. 21–24.
- ⁴² *Арутюнян Ю.В.* Назв. праця. – С. 436.
- ⁴³ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. – Т. 3. – С. 223.
- ⁴⁴ *Канєвський О.П.* Назв. праця. – С. 184.
- ⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. Р – 27, оп. 17, спр. 8882, арк. 19; Спр. 8880, арк. 20.
- ⁴⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. – Т. 3. – С. 223.